

MARSZAŁEK
WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO
Grzegorz Schreiber

województwo ^Ł
łódzkie

Portrety dzieci - lista obecności na tajnych zajęciach przy ul. S. Batorego 66, 1941 r.
Ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi łódzkiej.

PATRIOTYZM – WIEDZA – PAMIĘĆ

**Tajna polska szkoła powszechna
w Łodzi przy ulicy Stefana Batorego 66
w latach 1939-1942**

Łódź, październik 2021 r.

**Broszura stanowi materiał edukacyjny uroczystości odsłonięcia tablicy
pamiątkowej w dniu 14 października 2021 roku przy wejściu głównym Szkoły
Podstawowej nr 114 w Łodzi przy ulicy Milionowej 64**

**Uroczystość została zorganizowana przez:
Związek Legionistów Polskich i Ich Rodzin w Łodzi,
Centrum Rozwoju Edukacji Województwa Łódzkiego w Łodzi,
Zespół Szkolno-Przedszkolny nr 5 w Łodzi.**

Korekta i redakcja: Piotr Szeligowski

Spis treści:

Nauczyciele i uczniowie tajnej polskiej szkoły powszechnej w Łodzi przy ulicy Stefana Batorego w latach 1939-1942 Katarzyna Figurska, Centrum Rozwoju Edukacji Województwa Łódzkiego w Łodzi (Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej przy Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej w Łodzi). s. 3

Odsłonięcie tablicy upamiętniającej ofiarność i patriotyzm nauczycieli i uczniów tajnej polskiej szkoły powszechnej na łódzkim Widzewie w latach 1939-1942 zwińczeniem trzeciej edycji projektu edukacji patriotycznej pod hasłem **ŁÓDZKIE ORLĘTA SPADKOBIERCY NIEPODLEGŁOŚCI** dr Tadeusz Z. Bogalecki, Centrum Rozwoju Edukacji Województwa Łódzkiego w Łodzi (Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Łodzi). s. 10

Szkoła Podstawowa nr 114 na łódzkim Widzewie miejscowym ośrodkiem popularyzowania regionalnych tradycji patriotycznych i niepodległościowych, Daniel Kasprówicz, Zespół Szkolno-Przedszkolny nr 5 w Łodzi. s. 14

Załączniki:

- a. Zaświadczenie Urzędu Miasta Łodzi. Kuratorium Oświaty i Wychowania z 03.02.1976 nt. polskiej szkoły konspiracyjnej w Łodzi w latach 1939-1942. Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej, sygnatura A 2974 s.18
- b. Zdjęcia Antoniny Chrzczonowicz i Janusza Włodarskiego, [w:] Młynarska M., *Bez munduru i broni w walce z okupantem. Tajne Nauczania 1939-1945*, Łódź 2016, s. 25. s. 19
- c. Portrety dzieci – lista obecności na tajnych zajęciach przy ul. S. Batorego 66 1941 r., [w:] Młynarska M., *Bez munduru...*, s. 26. s. 20

Katarzyna Figurska
Centrum Rozwoju Edukacji Województwa Łódzkiego w Łodzi
(Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Łodzi)

NAUCZYCIELE I UCZNIOWIE TAJNEJ POLSKIEJ SZKOŁY POWSZECHNEJ W ŁODZI PRZY ULICY STEFANA BATOREGO 66 W LATACH 1939-1942

„Dla niemieckiej ludności Wschodu nie może być szkół wyższych od podstawowej szkoły 4-klasowej. Celem zaś tego rodzaju szkół winno być wyłącznie wyuczenie rachunków do 500, nauczanie podpisywania się, nauka, że z rozkazu boskiego należy okazywać Niemcom postuszeństwo, uczciwość, pilność i pokorę. Umiejętność czytania uważam za zbyteczną. Poza takim modelem szkoły żadnych innych na Wschodzie być nie może” – tak Heinrich Himmler, szef policji hitlerowskiej i jednocześnie pełnomocnik do spraw Umacniania Niemczyzny na Wschodzie, nakreślił model szkoły dla dzieci polskich w czasie okupacji.

Pod koniec 1939 r. w Łodzi zamknięte zostały wszystkie szkoły, a nauczanie dzieci polskich stało się nielegalne. Do utraty świadomości narodowej młodzieży polskiej nie dopuścili jednak nauczyciele, którzy przez cały okres wojny prowadzili tajne nauczanie. Pomimo, iż praca konspiracyjna oznaczała dla nich życie w permanentnym lęku, nieludzkie przesłuchania przez gestapo, zesłania do obozu koncentracyjnego a nawet śmierć, to wzięli na siebie odpowiedzialność za losy młodego pokolenia Polaków, chcąc zapewnić dzieciom ciągłość nauki języka polskiego oraz zdobywanie wiedzy niezbędnej do kontynuowania edukacji po zakończeniu wojny. W tych okolicznościach tajne nauczanie odbywało się wyłącznie w prywatnych mieszkaniach nauczycieli i dzieci przy zachowaniu najwyższych środków ostrożności.

Nie można było prowadzić ewidencji uczniów ani robić notatek z potajemnych lekcji. Nauczanie prowadzono prawie wyłącznie werbalnie. Na wypadek rewizji nauczyciele musieli mieć przygotowane fikcyjne zajęcia, gry lub zabawy, a uczniowie nie mogli poruszać się w grupach po ulicach i rozmawiać o lekcjach. Nad bezpieczeństwem dzieci w czasie nauki czuwali rodzice, którzy bacznie obserwowali okolicę. Warunki funkcjonowania tajnych kompletów w Łodzi były trudne ze względu na dużą liczbę niemieckiej ludności cywilnej. Mimo olbrzymiego ryzyka donosu, tajne nauczanie prowadziło tu 406 osób - nauczycieli, działaczy Związku Harcerstwa Polskiego, księży oraz studentów.

W Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej znajdują się liczne dokumenty stanowiące świadectwo prowadzenia tajnego nauczania. Na uwagę zasługują cenne materiały Antoniny Chrzczonowicz, nauczycielki, która zorganizowała konspiracyjne lekcje w domu należącym do jej rodziców przy ul. Stefana Batorego na Widzewie. „Szkołę na Księżycu”, bo tak dla bezpieczeństwa ją nazywano, prowadziła od grudnia 1939 r. do 28 stycznia 1942 r., kiedy to została aresztowana za działalność konspiracyjną. Ze wspomnień napisanych przez Antoninę Chrzczonowicz i przekazanych do Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej czytamy: *Przeżyłam. Przeszłam przez więzienie w Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu, przez obozy: Oświęcim, Brzezinkę, Ravensbrück, Malhof, Buchenwald. Poznałam moc kajdan, pejsza i palek. Wreszcie zbiegłam z transportu więźniów w Saksonii. Przebyłam szlak wojenny, front i z rannymi Polakami z armii Kościuszkowskiej, jako sanitariuszka, powróciłam do kraju i Łodzi 11 maja 1945r.*¹

Antonina Chrzczonowicz urodziła się 31 stycznia 1910 r. w Warszawie. Należała do rodziny inteligenckiej, gdzie dużą wagę przywiązywano do wykształcenia. W 1920 roku przeprowadziła się do Łodzi, tu ukończyła elitarne

Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. E. Szanieckiej oraz Państwowe Pedagogium, w którym później rozpoczęła pracę jako nauczycielka Szkoły Ćwiczeń, słynącej z wysokiego poziomu edukacji i nowatorskich metod kształcenia. Jej pasją było nauczanie i praca z dziećmi. Od najmłodszych lat angażowała się w życie społeczne i służbę Ojczyźnie, będąc drużynową w ZHP, działając w organizacjach studenckich, a po wybuchu II wojny światowej pracując w PCK oraz Szpitalu Wojskowym. *O powstaniu szkoły konspiracyjnej zdecydowały właściwie same dzieci – dowiadujemy się z zapisków Antoniny Chrzczonowicz. Zaczęły ochotniczo zgłaszać się na naukę. Rodzice lub opiekunowie musieli tylko wyrazić zgodę na ich naukę. Również i ja musiałam uzyskać zgodę mojej rodziny na ich nauczanie. Wszyscy nam sprzyjali. Otrzymałam w domu pozwolenie na korzystanie z jednego dużego pokoju na zajęcia lekcyjne, a w razie potrzeby i z drugiego, gdzie był fortepian. Ucieszyłam się bardzo, gdy zgłosił swą współpracę Janusz Włodarski, który był utalentowanym plastykiem i posiadał wszechstronne zainteresowania.*²

Dziś z Wikipedii dowiadujemy się, że *Janusz Włodarski (ur. 13 czerwca 1921 w Poznaniu, zm. 17 listopada 1942 w Łodzi w więzieniu na Radogoszczu) był harcerzem, instruktorem ZHP w stopniu podharcemistrza, artystą, konspiratorem oraz członkiem Szarych Szeregów. Drużynowy 3 Łódzkiej Drużyny Harcerzy w latach 1939–1942.*³ To właśnie działalność w harcerstwie nauczyła go metod pracy z młodzieżą. W 1939 roku uzyskał świadectwo maturalne po ukończeniu Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika. Od wczesnego dzieciństwa wykazywał się wybitnymi uzdolnieniami plastycznymi, planował również wyjechać do Krakowa w celu rozpoczęcia nauki na ASP. Niestety nie udało mu się spełnić tego marzenia. Janusz Włodarski pozostawił po sobie dziedzictwo plastyczne i literackie. Zachowały się jego dzieła, ok. 180 prac wykonanych na kartonie oraz kilka rzeźb. Ocalało również ok. 40 utworów

¹ Wspomnienia o pracy w tajnym nauczaniu w czasie okupacji hitlerowskiej w Łodzi Antoniny Chrzczonowicz (ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej)

² Tamże

³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Janusz_W%C5%82odarski

poetyckich, które cechowała niezwykła wrażliwość oraz oryginalność obrazowania autora. Przygodę z edukacją zakończył wraz z zamknięciem łódzkiego Pedagogium, gdzie właśnie rozpoczął studia. Wówczas zajął się działalnością konspiracyjną. Rodzina została wysiedlona do Generalnej Guberni, a on sam nie mając stałego pobytu zamieszkania i nocując u przyjaciół, został nielegalnie w Łodzi. Mógł wspólnie z nimi zajmować się podziemnymi akcjami zorganizowanymi przez Chorągiew Łódzką Szarych Szeregów, m.in. druk ulotek, prace wywiadowcze czy sabotaże. Jednym z ważniejszych zadań Włodarskiego było zdobywanie recept od lekarzy, które, pod fałszywymi nazwiskami, kupował w aptekach niemieckich i rozdawał potrzebującym mieszkańcom Łodzi.

W tym samym czasie rozpoczął tajne nauczanie w szkole przy ul. Batorego 66, gdzie wspólnie z Antoniną Chrzczonowicz prowadzili „Szkolę na Księżycu”. Janusz Włodarski uczył dzieci rysunków, a także prowadził świetlicę, w której utworzył zastęp harcerski „Turów” kształtując wśród młodzieży poczucie patriotyzmu i edukację obywatelską. Natomiast „panna Tosia”, jak nazywały ją dzieci, uczyła języka polskiego, historii, geografii, biologii i matematyki. *Wspomnienia moje o pracy w tajnym nauczaniu w czasie okupacji hitlerowskiej są zawsze żywe, gdyż mówią one o wspólnych przeżyciach z dziećmi...*- pisze dalej Antonina Chrzczonowicz. *Uczniowie z klas niższych najczęściej sami zgłaszali tematy zajęć, jakby zabaw, z prośbą o ich realizację. Wyrażałam na to zgodę, starając się wykorzystać inicjatywę, zainteresowania dzieci i ich zapal do działania. Tematy były różne, zawsze ciekawe, frapujące, na przykład w teatr, sklep, pracownię zegarmistrzowską, zoologiczny ogród, grę w tabliczkę mnożenia, loteryjkę ortograficzną, opowiadania o różnych zdarzeniach i wiele innych nie do zliczenia. Najbardziej interesująca i najdłużej trwająca była zabawa w pocztę. Dotychczas zachowały się niektóre listy. Charakteryzują one życie szkoły i atmosferę w niej panującą.*

Szkoła przy ul. Batorego 66 była ważnym punktem rozwojowym dla dzieci, realizowano tam program 7-klasowej szkoły powszechnej. Zajęcia odbywały się regularnie od godziny 8 do 16. Klasy pierwsze i drugie miały lekcje każdego dnia, klasy starsze co drugi dzień. Nauka była bezpłatna, ale wielu rodziców, których było na to stać dostarczało do szkoły zeszyty, kredki lub ołówki. Uczniowie pochodzili w większości z biednych rodzin robotniczych, których często jedno z rodziców przebywało na przymusowych robotach w Rzeszy. Dzieci chętnie chodziły do szkoły. Starsi uczniowie starali się umilić życie młodszym kolegom, dlatego też na Gwiazdkę wykonywali dla nich zabawki. Również pomoce naukowe były tworzone własnoręcznie przez uzdolnionego plastycznie Janusza Włodarskiego. Pisał on również wierszyki dla dzieci. Poza tym wraz z Antoniną Chrzczonowicz sporządzali zaszyfrowane listy obecności dzieci na zajęciach, którymi były ich portreciki. Obrazki te zachowały się po dziś dzień i znajdują się w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej. Oboje nauczyciele zachęcali uczniów do przynoszenia książek, dzięki czemu w tajnej szkole powstała biblioteczka, która miała służyć wszystkim dzieciom. Zajęcia prowadzone były w atrakcyjny sposób, w konsekwencji czego dzieci uczyły się dla własnej przyjemności i satysfakcji. Umacniali w uczniach postawy patriotyczne i podkreślali fakt, że wróg pozbawił ich jednego z najważniejszych dla człowieka praw – prawa do nauki. *Pewnego dnia kilku chłopców ze świetlicy weszło na strych, co uważałam za niewskazane. Poszłam więc za nimi, aby to powiedzieć. Zatrzymałam się jednak przy drzwiach u szczytu schodów i stałam chwilę nic nie mówiąc. Chłopcy byli z zastępu harcerskiego, wśród nich mój siostrzeniec. Wydobył on z ukrycia flagę biało-czerwoną, która w dniach świąt narodowych była wywieszana na domu. Chłopcy rozwinęli ją, przymocowali do drzewca i w uroczystym nastroju odśpiewali półgłosem Rotę Konopnickiej. Cicho odeszłam...*

Wydawało się, że zachowując wszelkie środki ostrożności nauczyciele „Szkoly na Księżycu” unikną aresztowania. Niestety 30 grudnia 1941 r. Janusz

Włodarski wracając do domu przy ul. Niciarnianej, został aresztowany. Znalaziono przy nim sfałszowane recepty oraz konspiracyjną prasę. Był to efekt długiej obserwacji szkółki przez Niemców. Nie miał tyle szczęścia co Antonina Chrzczonowicz, torturowany przez hitlerowców zmarł 17 listopada 1942 r. w więzieniu przy ul. Sterlinga. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Walecznych.

Miesiąc po aresztowaniu Janusza Włodarskiego posesję przy ul. Batorego 66 odwiedził niejaki pan Tarnowski. We wspomnieniach „panny Tosi” czytamy: *Zbliżył się do mnie silnie zbudowany mężczyzna, z którego całej postawy biła, niedająca się ukryć buta. Od razu poznałam w nim szpiega. Zebrałam się w sobie i spokojnie powiedziałam: Przepraszam, ale teraz nie mogę z panem rozmawiać, ponieważ mam zajęcia z dziećmi. Mężczyzna stwierdził, że poczeka i rozsiadł się w klasie. Dobrze, pomyślałam, niech to co zobaczy i usłyszy będzie moim największym przestępstwem wobec władz niemieckich. Dzieci szczerze się ucieszyły z jego wizyty, która była dla nich atrakcją. Usadowiły hitlerowskiego hetmana Tarnowskiego na fotelu i wróciliśmy do przerwanych zajęć (...). Nie wiedziały, że to była ich lekcja ostatnia i że stanowiła koniec nauki w całej naszej szkole konspiracyjnej.*

Trzy dni później 28 stycznia 1942 r. Antonina Chrzczonowicz została aresztowana. Przetrzytywana w nieludzkich warunkach w obozach koncentracyjnych nie zapomniała o swej misji. Uczyła i wspierała na duchu współwięźniarki. Po wojnie, gdy tylko otwarto szkoły, podjęła pracę w Szkole Handlowej przy ul. Rewolucji 1905 r. Skończyła też studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Łódzkiego i jako lekarz psychiatra pracowała z dziećmi jeszcze długie lata. W wieku 90-ciu lat Antonina Chrzczonowicz za zasługi w tajnym nauczaniu polskich dzieci w czasie okupacji, została odznaczona Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski przez Prezydenta RP. Zmarła 23 grudnia 2001 roku.

Antonina Chrzczonowicz i Janusz Włodarski to przedstawiciele tysięcy nauczycieli, którzy w czasie II wojny światowej chronili polską młodzież przed analfabetyzmem i germanizacją. To ludzie o wielkich sercach i dobroci, czuli na ból i krzywdy innych. Pedagodzy, którzy kształtowali charaktery i postawy młodzieży, ucząc prawości i patriotyzmu.

Wybrana literatura:

Chrzczonowicz A., *Wspomnienia o pracy w tajnym nauczaniu w czasie okupacji hitlerowskiej w Łodzi*, Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej, sygnatura A-3795.

Czech J., *Ocalić od zapomnienia. Sylwetki nauczycieli tajnego nauczania w latach 1939-1945*. Łódź 2014.

Młynarska M., *Bez munduru i broni w walce z okupantem. Tajne nauczanie 1939-1945*. Łódź 2016.

W szkołach których nie było. Wypiski z kamiennego zeszytu. Wspomnienia nauczycieli i uczniów tajnego nauczania w latach 1939-1945, red. J. Czech, K. Szepliński, Łódź 2009.

**ODSŁONIĘCIE TABLICY UPAMIĘTNIAJĄCEJ OFIARNOŚĆ
I PATRIOTYZM NAUCZYCIELI I UCZNIÓW TAJNEJ POLSKIEJ
SZKOŁY Powszechniej na Łódzkim Widzewie w latach
1939-1942 ZWIEŃCZENIEM TRZECIEJ EDYCJI PROJEKTU
EDUKACJI PATRIOTYCZNEJ POD HASŁEM *ŁÓDZKIE ORLĘTA
SPADKOBIERCY NIEPODLEGŁOŚCI***

Od 2015 r. realizowany jest w województwie łódzkim projekt edukacji patriotycznej *Regionalna edukacja historyczna i wychowanie patriotyczno-obronne młodzieży szkolnej, oparte na miejscowych tradycjach walk o niepodległość Polski*. Głównym organizatorem tego projektu jest Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Łodzi, który współpracuje w tym zakresie z Pedagogiczną Biblioteką Wojewódzką (PBW) w Łodzi i Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi. Pierwsze dwie instytucje od 1 września 2021 r. wchodzi w skład zespołu pod nazwą Centrum Rozwoju Edukacji Województwa Łódzkiego (CREWŁ) w Łodzi. Współorganizatorami wymienionego projektu, realizowanego od 2018 r. pod hasłem *ŁÓDZKIE ORLĘTA SPADKOBIERCY NIEPODLEGŁOŚCI*, są również dwie znane organizacje patriotyczne: Związek Legionistów Polskich i Ich Rodzin (ZLPiIR) w Łodzi i Stowarzyszenie Upamiętniania Armii „Łódź” w Łodzi.

Przedstawiciele wymienionych instytucji i organizacji koordynujący realizację wymienionego projektu edukacji patriotycznej nie tylko popularyzują miejscowe tradycje niepodległościowe z lat 1863-1989, ale również starają się je trwale upamiętnić. Na ich wniosek władze samorządowe ufundowały tablice pamiątkowe w: Starym Gostkowie koło Wartkovic, Łodzi przy ulicy

Retkińskiej 127, Modlnej koło Ozorkowa, Topoli Królewskiej koło Łęczycy, Chlewie koło Goszczanowa, Łowiczu i Warcie.

14 października 2021 r. przy wejściu głównym Szkoły Podstawowej nr 114 w Łodzi przy ulicy Milionowej 64 odbędzie się uroczystość odsłonięcia tablicy upamiętniającej NAUCZYCIELI I WYCHOWAWCÓW – ANTONINĘ CHRZCZONOWICZ I JANUSZA WŁODARSKIEGO – ORAZ UCZNIÓW TAJNEJ POLSKIEJ SZKOŁY Powszechniej w Łodzi przy ulicy STEFANA BATOREGO 66 W LATACH 1939-1942. Przedsięwzięcie symbolicznie zwieńczy trzecią edycję projektu edukacji patriotycznej pod hasłem *ŁÓDZKIE ORLĘTA SPADKOBIERCY NIEPODLEGŁOŚCI*, zrealizowaną w widzewskich szkołach podstawowych w roku szkolnym 2020/2021. Sukces ten osiągnęli organizatorzy projektu dzięki wsparciu Pana Waldemara Flajszera, Łódzkiego Kuratora Oświaty i działaczy organizacji nauczycielskich, którzy poparli wniosek Zarządu Głównego ZLPiIR w Łodzi (o usługę promocyjną na wykonanie tablicy pamiątkowej) do Pana Grzegorza Schreibera, Marszałka Województwa Łódzkiego.

Pani Katarzyna Figurska z Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej przy Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej w Łodzi (CREWŁ) w swoim artykule przedstawiła bohaterów uroczystości w dniu 14 października 2021 r. Przypomnę, że tajne nauczanie prowadzili oni w prywatnym domu rodziców Antoniny Chrczonowicz, przy peryferyjnej wówczas i dzisiaj ulicy Batorego 66, oddalonej o około 400 m. od posesji przy ul. Milionowej 64.

Po klęsce Polski w 1939 r. miasto Łódź zostało włączone, na prośbę niemieckich mieszkańców, 9 listopada 1939 r. do III Rzeszy. 11 kwietnia 1940 r. przemianowano je na Litzmannstadt. Pod względem administracyjnym wchodziło w skład tzw. Kraju Warty. Jego namiestnik Arthur Greiser prowadził bezwzględną politykę germanizacyjną. Niemcy aresztowali wielu polskich nauczycieli. W tej sytuacji część pedagogów wyjechała do Generalnego

Gubernatorstwa. 22 grudnia 1939 r. oficjalnie zamknięto polskie szkoły na terenach wcielonych do III Rzeszy.

26 marca 1940 r. ukazało się kolejne zarządzenie germanizacyjne. Podano w nim jednoznacznie, że „Szkołić dzieci polskie mogą tylko niemieckie siły nauczycielskie i niemieckie siły pomocnicze począwszy od 18 roku życia. Językiem nauczania jest niemiecki. Jeśli chodzi o nauczanie, należy podawać jedynie podstawowe wiadomości – uczyć biegle mówić, czytać, liczyć tylko dlatego, by dzieci uzdolnić do pracy fizycznej i ażeby pracodawca nie był zmuszony posługiwać się językiem polskim. Więcej nie należy przekazywać.”

Mimo powyższych restrykcji i dużego ryzyka donosów niemieckich sąsiadów potwierdzone tajne nauczanie prowadziło w Łodzi 406 nauczycieli, działaczy Związku Harcerstwa Polskiego, księży i studentów. Do tego grona patriotów należeli: Antonina Chrzczonowicz i Janusz Włodarski. Ich celem było zapewnienie dzieciom ciągłości nauki języka polskiego oraz przekazanie wiedzy niezbędnej do kontynuowania nauki po wojnie w niepodległej Polsce.

Cichymi bohaterami czasów pogardy byli uczniowie. Szacunek należy się również rodzicom dzieci, którzy mimo zakazów i represji władz okupacyjnych zdecydowali się posyłać swoje nieletnie pociechy na lekcje w tajnej polskiej szkole powszechnej przy ul. Batorego 66 i w innych konspiracyjnych lokalach na terenie okupowanej Łodzi.

Janusz Włodarski został przypadkowo aresztowany 30 grudnia 1941 r. Zmarł 17 listopada 1942 r. Antonina Chrzczonowicz ostatnie zajęcia przeprowadziła 26 stycznia 1942 r. Dwa dni później została aresztowana.

Trudno w dzisiejszych czasach wczuć się w sytuację wymienionych nauczycieli w czasach pogardy, odpowiedzialnych za powierzone im dzieci. Nie zawiedli oni zaufania rodziców. Stanowią dla nas, obecnych pokoleń pedagogów i uczniów wzór etosu nauczycielskiego i patriotyzmu. BEZ MUNDURÓW I BRONI WALCZYLI ONI O ÓWCZESNE MŁODE POLSKIE POKOLENIE I NIEPODLEGŁOŚĆ POLSKI.

Ufam, że historię ich życia i poświęcenia, od działalności w przedwojennych strukturach Związku Harcerstwa Polskiego po tajną działalność oświatową, będą przybliżać kolejnym rocznikom młodzieży SP nr 114 w Łodzi jej nauczyciele. Liczę, iż spopularyzują oni ofiarność i patriotyzm pedagogów i uczniów tajnej polskiej szkoły powszechnej przy ulicy Stefana Batorego 66 w latach 1939-1942, również wśród mieszkańców osiedla Łódź Wschód, a SP nr 114 umocni swoją renomę miejscowego obywatelskiego centrum patriotycznego.

Wybrana literatura

Bojanowki T., *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939-1945)*, Łódź 1992.

Czech J., *Ocalić od zapomnienia. Sylwetki nauczycieli tajnego nauczania w latach 1939- 1945*, Łódź 2014.

Młynarska M., *Bez mundurów i broni. Tajne nauczanie 1939-1945*, Łódź 2016.

W szkołach których nie było. Tajne nauczanie we wspomnieniach nauczycieli Łodzi i województwa łódzkiego, red. Z. Błaszczak, Łódź 1999.

W szkołach których nie było. Wypiski z kamiennego zeszytu. Wspomnienia nauczycieli i uczniów tajnego nauczania w latach 1939-1945, red. J. Czech, K. Szepliński, Łódź 2009.

W szkołach których nie było. Wypiski z kamiennego zeszytu. Wspomnienia uczniów tajnego nauczania, red. K. Szepliński, Łódź 2009.

**SZKOŁA PODSTAWOWA NR 114 NA ŁÓDZKIM WIDZEWIE
MIEJSCOWYM OŚRODKIEM POPULARYZOWANIA
REGIONALNYCH TRADYCJI PATRIOTYCZNYCH
I NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH**

Jednym z najważniejszych zadań spośród stojących przed dzisiejszymi historykami, obok prowadzenia rzetelnych badań naukowych i działalności edukacyjnej, jest popularyzowanie historii w społeczeństwie. Upowszechnianie wiedzy historycznej i zachęcanie do refleksji nad dziejami narodu jest niezwykle istotnym czynnikiem budującym naszą tożsamość narodową. W myśl popularnego powiedzenia iż „koszula bliższa ciału” szczególne znaczenie ma popularyzowanie historii lokalnej.

Wielu ludzi nie zdaje sobie sprawy z tego, że może codziennie w drodze do pracy czy szkoły mijać miejsca pamięci. Postaci historyczne o znaczeniu fundamentalnym dla dziejów Polski są zazwyczaj w mniejszym bądź większym stopniu znane. Niewielka jest natomiast świadomość dotycząca lokalnych bohaterów i wydarzeń z nimi związanych. Wielkim zadaniem dla historyków jest zmiana tego stanu rzeczy i praca nad rozpowszechnianiem dziejów lokalnych wśród mieszkańców danych osiedli, dzielnic czy miast.

Szkoła Podstawowa nr 114 w Zespole Szkolno-Przedszkolnym nr 5 w Łodzi prowadziła takie działania w miarę swoich skromnych możliwości od lat. Jako przykład można wymienić choćby upowszechnianie sylwetki poprzedniego patrona placówki, związanego z Uniwersytetem Łódzkim naukowca, profesora Jana Dembowskiego. Gdy w świetle najnowszych ustaleń historyków zdecydowano o usunięciu profesora Dembowskiego z patronatu

nad szkołą, powstała luka, którą Szkoła Podstawowa nr 114 może w chlubny sposób wypełnić.

Nasza placówka przy popularyzacji historii lokalnej korzysta ze swojego dogodnego położenia. Jesteśmy położeni na osiedlu Widzew Wschód. Historia szkoły nierozzerwalnie wiąże się z historią rozwoju owego osiedla. Placówka przeszła ewolucję od małej, wiejskiej szkoły mieszczącej się w drewnianym budynku, przez dynamiczny rozwój w dwudziestolecie międzywojennym zahamowany okupacyjnym koszmarem, po powojenną odbudowę i nowy gmach wzniesiony wraz z resztą osiedla. Dokładniejsze dzieje szkoły znamy i popularyzujemy za pośrednictwem szkolnej kroniki, a także sporządzonego na jej podstawie artykułu zamieszczonego na stronie internetowej szkoły.

Gmach naszej szkoły położony jest niedaleko Cmentarza Rzymskokatolickiego pod wezwaniem świętej Anny przy ulicy Lodowej 78. Jest to wspaniała okazja do pielęgnowania pamięci osób tam pogrzebanych oraz kształtowania wśród uczniów postawy szacunku do przeszłości. Na cmentarzu znajduje się wiele miejsc pamięci. Należy do nich między innymi kwatera wojskowa z mogiłami żołnierzy i weteranów wojny polsko-bolszewickiej. Przy wejściu zlokalizowany jest Pomnik Sybiraków. Na cmentarzu znajduje się również grób żołnierza Tadeusza Zakrzewskiego, który służył podczas II wojny światowej w 2 Korpusie Polskim. Funkcjonujące w naszej placówce Szkolne Koło Wolontariatu od lat prowadzi działania związane z opieką nad tym miejscem oraz popularyzacją wśród uczniów jego istnienia.

Kiedy wiosną 2020 roku zaproponowano nam udział w organizowanym przez Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli projekcie kształcenia liderów edukacji patriotycznej pod hasłem ŁÓDZKIE ORLETA SPADKOBIERCY NIEPODLEGŁOŚCI, z największą chęcią zdecydowaliśmy się na przystąpienie do projektu. Jest on organizowany co roku dla innej części Łodzi. Należy przyznać, że szkoły widzewskie miały nieco pecha, gdyż termin realizacji projektu pokrył się ze szczytowym okresem pandemii COVID-19

i w związku z powyższym realizowany był w głównej mierze zdalnie. Pomimo to udało nam się wziąć udział w niektórych przedsięwzięciach realizowanych w jego zakresie. Główny koordynator projektu dr Tadeusz Bogalecki regularnie nadsyłał nam opracowywane przez siebie materiały dotyczące historii Łodzi, które były (i będą nadal) wykorzystywane w bieżącej pracy dydaktycznej. Otrzymaliśmy również wiele materiałów do pracy w formie papierowych publikacji, które wzbogaciły wyposażenie placówki.

Spśród wielu ważnych rzeczy, których dowiedzieliśmy się dzięki uczestnictwu w projekcie, na pierwszy plan wysuwa się zdecydowanie sprawa tajnej polskiej szkoły powszechnej, która działała podczas II wojny światowej przy ulicy Batorego 66. Jest to przykład historii najbardziej lokalnej jak to możliwe, gdyż owa posesja znajduje się zaledwie 400 metrów od gmachu SP nr 114. Istnienie owej tajnej szkoły, którą w latach okupacji niemieckiej prowadzili Antonina Chrzczonowicz i Janusz Włodarski, może być wspaniałym przykładem odwagi i patriotyzmu – wartości które chcemy przekazywać naszym uczniom.

Obecnie na posesji przy ulicy Batorego 66 nie ma żadnych śladów po tajnej polskiej szkole. Nie było też możliwe upamiętnienie jej istnienia na miejscu. Jednakże udało się zakończyć sukcesem wysiłki prowadzone celem zawieszenia pamiątkowej tablicy na gmachu Szkoły Podstawowej nr 114 przy ulicy Milionowej 64.

Nie jest to bynajmniej zwieńczenie starań o upamiętnienie działalności Antoniny Chrzczonowicz i Janusza Włodarskiego. Mamy nadzieję, że SP nr 114 stanie się lokalnym ośrodkiem pielęgnowania pamięci o tych osobach. Już w poprzednim roku szkolnym prowadzone były działania w tym zakresie, takie jak przeprowadzenie lekcji historii dotyczących tematyki lokalnej, które z racji bliskości można było prowadzić dokładnie w tym miejscu, gdzie owa historia miała miejsce. Zadań do wykonania w przyszłości jest bardzo wiele. Chcielibyśmy zaangażować Samorząd Uczniowski do podtrzymywania

i przekazywania wiedzy o pobliskiej tajnej szkole. Możliwym byłoby również stworzenie skromnej, stałej wystawy upamiętniającej jej działalność, która byłaby codziennie obecna w szkolnym życiu codziennym. Być może wartym rozważenia pomysłem byłoby nadanie Szkole Podstawowej nr 114 imienia Antoniny Chrzczonowicz bądź Janusza Włodarskiego, w związku z faktem iż aktualnie patrona nie posiada. Jest to jednak kwestia odległej przyszłości.

Niemniej jednak mamy nadzieję, że popularyzowanie wiedzy na temat tajnej polskiej szkoły powszechnej przy ul. Batorego 66 będzie stale prowadzone i rozwijane. Życzymy sobie aby współpraca pomiędzy Szkołą Podstawową nr 114 a instytucjami naukowymi i organami władzy samorządowej zaowocowała trwałym zaistnieniem postaci Antoniny Chrzczonowicz i Janusza Włodarskiego w świadomości obecnych i przyszłych mieszkańców osiedla Widzew Wschód.

Bibliografia:

Młynarska M., Bez mundurów i broni. Tajne nauczanie 1939-1945, Łódź 2016.
Historia Szkoły Podstawowej nr 114 w Łodzi,
<https://sp114lodz.edupage.org/a/o-szkole> , [dostęp: 17.09.2021 r.].

URZĄD MIASTA ŁODZI
Kuratorium Oświaty i Wychowania
Zespół ds. Organizacyjnych i Kadry
ul. Piotrkowska 104, tel. 245-04
90-926 Łódź 49

Łódź, dnia 3 lutego 1976 roku¹

Nr O IV-133a-15 /76

Z A S W I A D C Z E N I E

Urząd Miasta Łodzi - Kuratorium Oświaty i Wychowania
stwierdza, że Obywatelka Antonina Chrzczonowicz
córka - Janna, ur. 31 stycznia 1910 roku w Warszawie, w czasie
okupacji hitlerowskiej prowadziła tajne nauczanie w Łodzi -
polską szkołę konspiracyjną w latach 1939 roku do stycznia
1942 roku.

Zaświadczenie niniejsze wydaje się odnośnym władzom.

St. Inspektor kadry

mgr Stanisław Cielik

Antonina Chrzczonowicz (31 stycznia 1910 r. -
23 grudnia 2001 r.)

Ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej

Janusz Włodarski

Aresztowany podczas powrotu do domu przy ul.
Niciarnianej w dniu 30 grudnia 1941 r. Mężczyzna
zmarł wskutek stosowanej przemocy w więzieniu
przy ul. Sterlinga, 17 listopada 1942 r.

Ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej